

ЛЕКЦІЯ 15

Тема: Росли́нність України та її охорона.

Метою : є формування у студентів системних знань про закономірності формування, структуру та різноманіття рослинності України, а також про сучасний стан рослинного покриву, основні типи рослинних угруповань і їх значення для сільського господарства.

У процесі вивчення теми студенти повинні:

- засвоїти основні типи природної рослинності України та їх географічне поширення;
- зрозуміти вплив природних і антропогенних факторів на рослинний покрив;
- оцінювати роль рослинності у формуванні агроландшафтів і родючості ґрунтів;
- ознайомитися з принципами охорони рослинного світу та збереження біорізноманіття;
- сформуванати навички застосування екологічно обґрунтованих підходів у професійній діяльності агронома.

План

1. *Поняття про рослинність.*
2. *Класифікація рослин за життєвими формами і за тривалістю життя.*
3. *Охорона рослинного світу України.*

Література:

1. Геоботаніка. за ред. Я.П. Дідуха. К.: Фітосоціоцентр, 2011.
2. Росли́нність України. Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. К.: Наукова думка, 1997.
3. Ботаніка з основами геоботаніки. В.В. Протопопова, О.М. Ільїнська. К.: Либідь, 2003.
4. Екологія рослин. О.Л. Бельгард. Дніпро: Пороги, 2000.
5. Агроекологія. О.І. Фурдичко, О.В. Демиденко. К.: Аграрна наука, 2014.
6. Червона книга України. Рослинний світ. К.: Глобалконсалтинг, 2009.
7. Зелена книга України. К.: Альтерпрес, 2009.

Основні поняття: рослинність, дерева, чагарники, чагарнички, напівчагарники, напівчагарнички, ліани, сукуленти, трави, однорічні рослини, дворічні рослини, багаторічні рослини, біосферні заповідники, природні заповідники, національні парки, регіональні (обласні) ландшафтні парки, заказники, і пам'ятки природи, Червона книга України, Зелена книга України.

1. Поняття про рослинність

Рослинність України є складовою частиною біосфери та важливим елементом природних екосистем і агроландшафтів. Вона виконує екологічні, економічні та соціальні функції, впливаючи на родючість ґрунтів, кліматичні умови, водний баланс і біорізноманіття.

Для агронома розуміння закономірностей формування рослинного покриву є ключовим для:

- раціонального використання земельних ресурсів;
- підвищення продуктивності агроценозів;
- збереження природної рівноваги.

Рослинність — сукупність рослинних угруповань (фітоценозів) на певній території. Наша країна, що розмістилася в центрі Європи, простяглася на 1316 км із заходу на схід і 893 км з півночі на південь і займає площу 603 500 км². З ботаніко-географічної точки зору Україна лежить у межах трьох природних зон — мішаних лісів, степової та лісостепової. Україна характеризується різноманітністю природних умов, тому рослинний покрив її території дуже багатий. Природна рослинність України займає 19 млн га. Загальна площа лісового фонду становить біля 9645 тис. га, із них покритих лісом - 826 тис. га. Флора України налічує понад 25 тис. видів рослин, із них біля 5 тис. видів вищих рослин.

Головні типи рослинності України:

1. Сланики та високогірні луки.
2. Темнохвойні та широколистяно-хвойні ліси.
3. Соснові та широколистяно-соснові ліси.
4. Широколистяні ліси.
5. Ксерофітні рідколісся та зарості геміксерофітних чагарників.
6. Степи.
7. Болота.
8. Рослинність заплав.
9. Позазаплавні луки.
10. Приморська літоральна рослинність. Класифікація рослин за життєвими формами і за тривалістю життя.

Загальна характеристика рослинності України

Рослинність України формувалася під впливом:

- кліматичних умов;
- ґрунтового покриву;
- рельєфу;

- антропогенної діяльності.

Флора України налічує понад **30 тисяч видів**, з яких:

- близько 5 тис. - вищі судинні рослини;
- решта - мохи, лишайники, водорості, гриби.

Характерною особливістю є **широтна зональність** та **висотна поясність**.

Природно-заповідний фонд

Включає:

- заповідники;
- національні природні парки;
- заказники.

Значення:

- збереження біорізноманіття;
- наукові дослідження;
- екологічна освіта.

2. Життєва форма (біоморфа) — це зовнішній вигляд (габітус) рослин, що сформувався історично під впливом екологічних факторів і спадково закріпився.

Розроблено таку класифікацію рослин за життєвими формами:

1) *дерева* — багаторічні рослини з надземними частинами, що дерев'яніють, яскраво вираженим одним стовбуром заввишки не нижче 2 м;

2) *чагарники (кущі)* — багаторічні рослини з надземними частинами, що дерев'яніють. На відміну від дерев не мають яскраво вираженого одного стовбура; гілкування починається від самої землі, тому утворюється кілька рівноцінних стовбурів (наприклад, бузок, барбарис, таволга);

3) *напівчагарники (напівкущі)* — багаторічні рослини заввишки більше 1 м із здерев'янілими нижніми та трав'янистими верхніми пагонами, які щорічно відмирають (наприклад, деякі види ефедри, астрагалу та ін.);

4) *чагарнички (кущички)* схожі на чагарники, але низькорослі — не вищі за 50 см (наприклад, журавлина та ін.);

5) *напівчагарнички (напівкущички)* схожі на чагарнички, але відрізняються від них тим, що в них дерев'яніють тільки нижні частини пагонів, верхні частини щорічно відмирають (наприклад, деякі види роду полин та ін.);

6) *ліани* — рослини, які не здатні підтримувати вертикальний напрям свого

стебла без інших рослин або штучних опор; ліани поділяють на:

- *виткі*, стебла яких обвиваються навколо іншої рослини або штучної опори (наприклад, хміль, березка польова, деякі сорти квасолі та ін.);
- *лазячі*, стебла яких піднімаються вгору за допомогою додаткових коренів (плющ), вусиків (виноград), гачків (підмаренник);

7) *сукуленти* (від лат. *succulentus* — соковитий) — багаторічні рослини із соковитими стеблами й листками, що містять запас води; залежно від того, де нагромаджується вода, розрізняють:

- *лишкові* — алое, молодило, очиток, агава та ін.;
- *стеблові* — молочаї, опунції та ін.;

8) *трави* — рослини із соковитими, зеленими й повністю не здерев'янілими пагонами; їхні надземні частини щорічно відмирають.

Існує класифікація рослин за **тривалістю життя**:

1) *однорічні рослини (однорічники)* живуть один рік, протягом якого вони виростають із насінин, зацвітають, плодоносять та відмирають; розрізняють:

- *ярі* (льон, гречка, просо, яра пшениця);
- *озимі* (озиме жито, озима пшениця);

2) *дворічні рослини (дворічники)* живуть два роки:

- у перший рік із насінин розвивається вегетативна частина рослини;
- на другий рік утворюється квітконосний пагін; після плодоношення рослина відмирає.

3) *багаторічні рослини* живуть більше двох років; досягнувши певного віку, вони можуть цвісти й плодоносити щороку.

Однорічні та дворічні — трав'янисті рослини, багаторічними можуть бути як трав'янисті, так і чагарникові, або деревні рослини.

3. Охорона рослинного світу України

Об'єктами охорони рослинного світу є певні території, рослинні угруповання, рідкісні та зникаючі види. В Україні існує система приро-до-охоронних структур: біосферні заповідники, природні заповідники, національні парки, регіональні (обласні) ландшафтні парки, заказники і пам'ятки природи.

Біосферні та природні заповідники — найвища категорія природно-заповідного фонду, за якою найповніше забезпечується виконання функцій заповідання (табл. 1). В них заборонені будь які види господарської діяльності, полювання, збір грибів, плодів та туризм. У заповідниках ведуться наукові дослідження з вивчення причин, що призводять до порушення рівноваги в екосистемах. На основі результатів досліджень розробляються заходи,

спрямовані на відновлення рівноваги в природі.

Таблиця 1

ПЕРЕЛІК БІОСФЕРНИХ І ПРИРОДНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ

N п/п	Назва	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га	Площа земель в постійному користуванні, га
Біосферні заповідники					
1.	Асканія-Нова	УААН	1985	33307,6	11312,2
2.	Чорноморський	НАНУ	1985	89129,0	70509,0
3.	Карпатський	Мінекоресурсів	1993	53630,0	31977,0
4.	Дунайський	НАНУ	1998	46402,9	22662,0
Природні заповідники					
1.	Кримський	Державне управління справами	1923	44175,5	44175,5
2.	Канівський	Національний університет ім.Т.Г.Шевченка	1923	2049,3	2049,3
3.	Український степовий	НАНУ	1961	2768,4	2768,4
4.	Луганський	НАНУ	1968	1575,5	1575,5

N п/п	Назва	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га	Площа земель в постійному користуванні, га
5.	Поліський	Держкомлісгосп	1968	20104,0	20104,0
6.	Ялтинський гірсько-лісовий	Держкомлісгосп	1973	14523,0	14523,0
7.	Мис Март'ян	УААН	1973	240,0	240,0
8.	Карадазький	НАНУ	1979	2855,2	2855,2

9.	Розточчя	Міносвіти	1984	2084,5	2084,5
10	Медобори	Держкомлігосп	1990	10516,7	10516,7
11	Дніпровсько-Орільський	Держкомлігосп	1990	3766,2	3766,2
12	Єланецький степ	Мінекоресурсів	1996	1675,7	1675,7
13	Горгани	Мінекоресурсів	1996	5344,2	5344,2
14	Казантипський	Мінекоресурсів	1998	450,1	450,1
15	Опуцький	Мінекоресурсів	1998	1592,3	1592,3
16	Рівненський	Держкомлігосп	1999	47046,8	47046,8
17	Черемський	Держкомлігосп	2001	2975,7	2975,7

Національні природні парки

-природоохоронні установи, призначені зберігати цінні природні, історико-культурні комплекси та об'єкти. На їхній території може здійснюватися з дотриманням заповідного режиму організований туризм, різні форми відпочинку в природних умовах.

Національні природні парки України: Азово-Сивашський, Вижницький, Карпатський, Подільські Товтри, Святі гори, Синевір, Шацький.

Заказники — природні території, створені з метою збереження і відтворення природних комплексів або окремих видів організмів. На їхній території з дотримання вимог охорони довкілля може здійснюватися обмежена господарська діяльність.

З метою вивчення, збереження та акліматизації рідкісних і типових видів як місцевої, так і світової флори створені регіональні (обласні) **ландшафтні парки** та **ботанічні сади**. Головне призначення цих закладів — проведення освітньо-виховної роботи, формування у людей дбайливого ставлення до природи.

Найбільше видів рослин представлено у колекціях Нікітського державного ботанічного саду (15000 видів), Центрального ботанічного саду ім. М.М. Гришка (13000 видів), Ботанічного саду Київського університету ім. О.В. Фоміна (10000

видів).

Для охорони рідкісних і зникаючих видів рослин і грибів створено Червону книгу України (1996). До **Червоної книги України** занесені 408 видів квіткових, 7 видів голонасінних, 6 видів плауноподібних, 8 видів папоротеподібних, 28 видів мохоподібних, 17 видів водоростей, 30 видів грибів і 27 видів лишайників.

Крім рідкісних видів рослин, існують певні рослинні угруповання, які також потребують охорони. Це спричинило створення **Зеленої книги України** — списку унікальних рослинних угруповань нашої країни, що потребують охорони (120 рослинних угруповань). Раціональне природокористування

Для агрономів це означає:

- впровадження екологічних технологій;
- зменшення використання хімічних засобів;
- збереження природних угруповань.

Відновлення рослинності

Основні методи: рекультивация земель; лісовідновлення; створення захисних лісосмуг; відновлення степів.

Антропогенний вплив на рослинність

Основні фактори:

Розорювання земель: знищення природних екосистем; ерозія ґрунтів.

Урбанізація: скорочення зелених зон; фрагментація екосистем.

Забруднення: важкі метали; пестициди; промислові викиди.

Зміна клімату: зсув рослинних зон; зменшення біорізноманіття.

Значення рослинності для сільського господарства

Рослинність: формує гумус; покращує структуру ґрунту; впливає на водний режим; забезпечує кормову базу.

Питання для самоперевірки

1. Що таке рослинність?
2. Дайте класифікацію рослин за життєвими формами і за тривалістю життя.
3. Яким чином охороняють рослинний світ в Україні?
4. Що таке Червона книга України та з якою метою вона створена?

5. Що таке Зелена книга України та з якою метою вона створена?

Додатково

➤ Найбільше видове різноманіття рослин притаманне гірським місцевостям — Кримським горам (2220 видів) та Карпатам (2012 видів).

➤ Асканію-Нову, перший заповідник України, заснував 1889 року у своєму маєтку поміщик Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн. У заповіднику він організував наукові дослідження, створив природознавчий музей і ботанічний парк. Завдяки піклуванню Фальц-Фейна та його помічників уже на початку ХХ століття в Асканії стали розмножуватися зубри і коні Пржевальського, які на той час майже зникли в природі. Сьогодні тут охороняється близько 40 видів, занесених до Червоної книги України.